

УДК 376.1 – 056.36

ОСОБИСТІСТЬ ПЕДАГОГА-ДЕФЕКТОЛОГА – ЗАПОРУКА УСПІХУ В ПИТАННЯХ ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВИХОВАНЦІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Микола СУПРУН, Мар'яна МЕЛЬНИЧЕНКО (Київ)

У статті проаналізовано творчий доробок В.О. Сухомлинського та інших вітчизняних і зарубіжних учених у галузі теорії гуманістичного виховання. Розглянуто питання щодо змістової основи поняття «фасилітація» в контексті ресурсів забезпечення творчого потенціалу педагога-дефектолога.

Ключові слова: виховання, фасилітація, особистісно-орієнтований підхід, спеціальний заклад освіти.

В статье проанализировано творчество В.А. Сухомлинского и других отечественных и зарубежных ученых в области теории гуманистического воспитания. Рассмотрены вопросы содержательной основы понятия «фасилитация» в контексте ресурсов обеспечения творческого потенциала педагога-дефектолога.

Ключевые слова: воспитание, фасилитация, личностно-ориентированный подход, специальное учреждение образования.

Спеціальні школи здійснюють виховання та освіту аномальних дітей, підготовку їх до життя в соціумі. Високо оцінюючи здійснення цієї високої соціальної місії, як це не прикро, потрібно визнати, що результати роботи частини спеціальних шкіл, не відповідають запитам сьогодення. Значна кількість випускників має досить низький рівень загальної вихованості, обмежені знання, слабкі практичні уміння, недостатню підготовленість до самостійного дорослого життя, виробничої праці у трудовій спільноті.

Досвід кращих колективів спеціальних закладів освіти свідчить про те, що успішне розв'язання завдань школи безпосередньо залежить від науково виваженої організації навчально-виховного процесу, від творчої наснаги кожного педагога. Високий рівень фахової майстерності, досконале володіння методикою викладання навчальної дисципліни, володіння широким спектром прийомів організації корекційно-виховного процесу становлять невід'ємну частину професійного портрета дефектолога. І, звичайно, крім цих професійних рис, кожному із нас, педагогів, повинна бути притаманна щира любов до дітей. Як влучно підмітив з цього приводу В.О. Сухомлинський – «... не бійтеся бути ласкавими». Для школи-інтернату, а тим більше для дітей-сиріт, Доброта і Ласка – це не т. з. «сюсюкання» і не всепрощення, це – Людяність! Володар педагогічного диплому тільки тоді стає Вихователем, коли він бачить у людині позитивного у десять, чи навіть у сто разів більше, ніж вад і недоліків.

В.О. Сухомлинський підкреслював, що без глибокого знання душі дитини, особливостей мислення і сприймання оточуючого світу неможливе навчання й виховання, немає педагогічної культури. Тільки тому педагогу, який розуміє дитячу душу, учні відкриють себе. Він завжди підкреслював своїм колегам, що

якщо ви хочете бути авторитетом для своїх вихованців, то ви нічого не повинні робити в присутності дитини такого, в чому б ви не хотіли, щоб вона копіювала вас. Вершину педагогічної мудрості педагога В.О. Сухомлинський вбачав насамперед в тому, щоб дитина розуміла вчителя з півслова, щоб сприймала всі відтінки його голосу. Крім того Василь Олександрович підкреслював, що вихователю повинен бути добрим, а не «добреньким». Цього правила він дотримувався все життя і радив робити це колегам.

Крім справжньої любові до дітей, вчений високо цінував в учителя скромність, винахідливість, життєрадісність, чуйність і сердечну турботу про людину. Геніальний наш попередник в своїх працях фактично окреслив модель творчої особистості педагога, що і зараз має бути орієнтиром для молодшої людини, яка обирає педагогічну стежку.

Спеціальні навчальні заклади для дітей з порушеннями психофізичного розвитку потребують педагогів-дефектологів, які здатні створити умови для гармонійної внутрішньогрупової взаємодії, для співтворчості та співробітництва суб'єктів корекційно-виховного процесу, для стимуляції та ініціювання продуктивної діяльності на уроці, які можуть вибудувати індивідуальну програму для реалізації можливостей кожного учня.

«Учитель-фасилітатор», «фасилітація навчання», «фасилітуючий психологічний клімат» – ці поняття широко відомі та вже досить тривалий час обговорюються в психолого-педагогічних спільнотах. В умовах введення Державного стандарту спеціальної освіти, коли акцентується увага на інновації в спеціальній освіті, а саме: зміна цілей освіти, її результатів (зміст освіти) та, як наслідок, зміна способів їх досягнення (інша система організації навчального процесу, інші позиції вчителя та учня, форми та характер їх взаємодії, інша

система освіти та підготовки педагогічних кадрів). Ці поняття, на наш погляд, стають особливо актуальними.

Освіта повинна розвивати не тільки когнітивну сферу учнів і формувати знання, вміння та навички, але й сприяти всебічному розвитку особистості, реалізації творчого потенціалу дитини з порушеннями психофізичного розвитку. Такий підхід у освіті давно вже отримав назву особистісно-орієнтований.

У витоків особистісно-орієнтованої освіти стоять психологи гуманістичного спрямування: Е. Берн, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сатир та ін. Карл Роджерс позначив основну ідею цієї парадигми як «людиноцентрований підхід» та ввів у науковий обіг поняття фасилітація (від англ. Facilitate – полегшувати, допомагати, сприяти). Педагога, який допомагає самій дитині в процесі розвитку, К. Роджерс назвав «фасилітатор» (підтримуючий) [7].

Педагог-фасилітатор по відношенню до учня виступає в одній з особливих і найбільш важливих педагогічних позицій: налагоджує контакт з особистістю учня, створює умови для його особистісного зростання. При цьому, на відміну від позицій учня і вчителя традиційної системи освіти, де позиції учня і вчителя досить схематичні та формальні, у дитиноцентрованій педагогіці – учень і вчитель відкриті один одному на рівні глибокої особистісної взаємодії.

К. Роджерс зазначає три установки вчителя-фасилітатора (як необхідні умови розвитку особистості учня, як необхідні та достатні умови для створення фасилітуючого психологічного клімату).

Перша установка – це справжність, щирість або конгруентність. Конгруентність – це, в першу чергу, здатність людини усвідомлювати власні почуття та здатність їх щиро висловлювати. Досить важливим аспектом конгруентності між тим, що людина відчуває, тим, як вона це сприймає і тим, як вона це висловлює, – є прийняття своїх почуттів цілком природними та нормальними, вміння їх виражати у відповідних формах, щоб не принижувати та не ображати дітей (наприклад, говорити про себе, власні переживання – так зване «Я-повідомлення», на відміну від «Ти-повідомлення») [12].

Друга установка – безумовне прийняття учня, безумовне позитивне ставлення. Ця установка вчителя-фасилітатора, характеризується термінами «прийняття», «довіра». Вона являє собою внутрішню впевненість учителя в можливостях і здібностях кожного учня. Багато в чому (проте не в усьому) ця установка збігається з тим, що у вітчизняній психолого-педагогічній науці прийнято називати

педагогічним оптимізмом, опорою на позитивні якості вихованця. [6]. Педагог-фасилітатор приймає дітей, вірить у них, транслює дітям впевненість у їх можливостях і здібностях.

Третя умова (установка педагога) – емпатія, емпатичне розуміння. У психології існує досить багато інформації з проблеми емпатії, розглядаються філософські та наукові контексти цієї проблеми (Т. Гаврилова, Ю. Гиппенрейтер, Л. Джрнзян, Т. Карягина, О. Козлова та ін.). «Установка, описуєма терміном «емпатическое понимание», – это видение учителем внутреннего мира и поведения каждого учащегося с его внутренней позиции, как бы его глазами» [6, с. 79]. Широко відомі розроблені К. Роджерсом та ін. методи емпатичного (активного) слухання, мета якого – надати співрозмовникові підтримку, дати зрозуміти, що проблема, яка його турбує, сприймається як важлива.

Гуманістична парадигма освіти не містить жорстких і суворо визначених рецептів «правильної» взаємодії між учителем та учнем, вона лише стимулює творчий підхід та імпровізацію, рішуче відкидаючи моделі поведінки, в яких все заздалегідь жорстко сплановано. «Она поощряет стремление смело идти навстречу случаю, характер которого определяется уникальностью складывающейся здесь и теперь ситуации» [3]. Саме тому однією з характерних властивостей особистості фасилітатора є толерантність до невизначеності – здатність використовувати непрогнозовану, непередбачувану ситуацію як варіативну можливість розвитку.

І чи не повинні слугувати девізом для кожного сучасного педагога слова Ж.-Ж. Руссо: «... любите дитинство, будьте уважніші до ігор і забав, до його масового інстинкту. Хто з нас не шкодував про той час, коли посмішка не сходить з вуст, коли душа тішиться світом. Дайте дитинству дозріти». Дійсно, природа бажає, щоб діти залишалися дітьми, доки не стануть дорослими. Якщо силоміць порушувати споконвічний усталений порядок, то ми втратимо спадковість поколінь. У дитинстві свої, властиві йому способи бачити, думати і відчувати оточуючий світ. Немає нічого безглуздішого, як замінити їх на угоду нашим дорослим бажанням. І як можна не погодитись із думкою Ж.-Ж. Руссо про те, що «... вам ніколи не вдасться виплекати мудреців, якщо будете вбивати в дітях пустунів».

Відчути в собі вічний покликання дитинства – ось чи не найвище покликання і справжній талант педагога. Жити інтересами дітей і водночас підноситись над ними досвідом і знаннями.

Чи не найгострішим питанням для спеціальних шкіл-інтернатів є проблема адаптації випускників в суспільство дорослих. Незважаючи на всі економічні і соціальні негаразди кожен педагог повинен пам'ятати, що входження дитини в утаємничений світ дорослого життя значною мірою буде залежати і від нього. Так, Г. Песталоцці з цього приводу зазначав: – «... година народження дитини є першою годиною її навчання». Жити в суспільстві – це значить сприймати його радощі і болі. Не потрібно оберегати дитину від незгод і труднощів, від невеселих сторін людського життя. Нехай діти знають, що в житті людини усяк буває. Горе дорослих, що входить у серце дитини не руйнує його, а навпаки, – воно стає ніжнішим і добрішим.

Особливого загострення в новітній історії нашої держави набули питання соціалізації випускників спеціальних шкіл-інтернатів для дітей-сиріт. Скільки трагедій трапляється по закінченню школи, коли ми вихованця з теплої оранжереї, якими власне є ці заклади освіти, кидаємо у стрімкий вир життя, як у холодну воду. Як же тут не бути різним рецидивам! Розумію, наскільки це складне соціально-економічне питання і воно потребує всебічного осмислення. Лише один нюанс означеної проблеми. Так, у нас на різних рівнях говорять про те, що сотні сільських шкіл закриті, чи напівпусті. В той же час ми тримаємо без продуманої зайнятості сотні дітей-сиріт в міських школах-інтернатах, забуваючи при цьому, що в сільській школі вони б навчилися не тільки працювати, а й одержали б змістовне трудове, а точніше – загальнолюдське виховання і мали б реальну професію хлібороба. Нині ж ці діти опановують різноманітні робітничі професії, що не користуються попитом в сучасних умовах ринку праці, на застарілому обладнанні, а це, як говорять, нічого не дає ні розуму, ні серцю. Ближче до природи мають бути такі діти, бо природа – найкращий лікар!

Особливого значення необхідно надавати налагодженню стосунків з батьками та опікунами своїх вихованців. Це сумні парадоксальні реалії нашої дійсності: в учнів школи-інтернату для сиріт є батьки! До речі, окремі з них непогано почуваються, приводять до школи по декілька «своїх» дітей, вимагаючи до них батьківської ласки. Знаходяться навіть такі, які погрожують педагогам скаржитись на нечуйне ставлення до «їхніх» діток. Як не прикро зазначати це, але на сьогодні сирітські інтернати при живих батьках – одна із ознак морального занепаду суспільства. Разом із тим, якими б сумними реаліями не були сім'ї учнів як в сирітських, так і в звичайних спеціальних школах-інтернатах, незважаючи ні на що, дефектологам необхідно проводити регулярну і

копітку корекційну роботу із батьками. І найрадіснішим може стати те, коли через певний час хтось із батьків починає по-іншому дивитись на себе, на подружжя, на майбутнє сина чи доньки. Хоча, безумовно, неможливо примусити батька чи матір піклуватись про дитину, а тим більше її полюбити.

На наше переконання, основною характеристикою ставлення вихователя до вихованця має бути гуманність, котра на думку М.Й. Боришевського включає такі аспекти як «... загальна позитивна внутрішня установка вчителя на сприймання дитини, прагнення розуміти її потреби, інтереси, постійне сприяння розвиткові як того що, становить основу її загальнолюдської сутності, так і того, що визначає її своєрідність, неповторність, тобто того, завдяки чому дитина стає індивідуальністю» [2, с. 3]. Звичайно, при цьому слід пам'ятати, що повага до дитини аж ніяк не обмежується одним лише шанобливим ставленням до неї, котра переважно проявляється у зовнішніх формах поведінки дефектолога. Недопустимість роздратованості, вибуховості, спокійний тон вимог, доброзичливі інтонації у спілкуванні, висока мовленнєва культура педагога у взаєминах із вихованцем – хоч і конче потрібні, проте не визначальні характеристики його гуманного ставлення до своїх вихованців. Серцевинна, абсолютно необхідна умова, без якої неможлива гуманізація всіх сторін шкільного життя, – це чесність, щирість, рівноправність, недопустимість фальші в повсякденному житті з боку наставника. Педагог не має морального права вимагати від вихованців того, чим не володіє сам. Тільки істинно інтелігентна, вільна людина, якою якраз і має бути вихователь спеціальної школи-інтернат, здатна виховувати волю і мораль дітей.

Поважаючи себе педагог повинен завжди пам'ятати, що школа – це лабораторія вічних пошуків, як вічний той ідеал, який дає імпульс людській думці, стимулює її і веде по шляху досягнень, якому немає кінця у вічному розвитку. Кожен із нас, педагогів і психологів, повинен бути за своєю природою експериментатором, і ми не можемо і не повинні розуміти тих своїх колег, які бідкаються на те, що, мовляв, наступив повний крах у вихованні, що нібито зараз немає ідеалу до якого варто прагнути. Ні, – це не так! Дійсно, багато що із минулого не витримало випробування часом, але є і вічні істини, як дуже чітко зазначив академік О.В.Киричук: «Виховання – це формування соціально-активної особистості, яка в житті керується загальнолюдськими цінностями» [11, с. 32]. До яких в першу чергу відносять: Життя, Свободу, Гідність, Справедливість.

Окрім того ми завжди повинні пам'ятати, що подальше вдосконалення всіх систем виховання не мислиме без формування

внутрішньої свободи людини, а саме без гуманізації всього життя кожного колективу, що передбачає не тільки розвиток інтелекту, а і здійснює суттєвий вплив на формування гуманного ставлення до інших людей, суспільства, держави, природи. Бо кожна особистість, крім того, щоб стати в якійсь сфері дійсно професіоналом, повинна бути (про що ми зараз незрозуміло з яких причин сором'язливо замовчуємо) ще і гідним громадянином своєї Вітчизни. Адже саме в наші дні, як це не гірко, а саме таких понять як Честь, Свіість, Терпимість всім нам не вистачає!

Невже і ці святі для кожної порядної людини істини стали кон'юнктурними? Ні, – вони вічні і залишаються до тих пір, поки наша планета Земля зможе витримати на собі людину, в якій одночасно злилися дві сторони: творення і руйнування.

Постійно звертаючись до творчого доробку В.О. Сухомлинського завжди дивуєшся його вмінню лаконічно і напрощуд чітко підмічати саму суть того чи іншого педагогічного явища [8]. Це ж саме Василь Олександрович Сухомлинський назвав виховання людинознавством. На його думку «... без знання дитини – її розумового розвитку, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, нахилів – немає виховання» [9, с. 343].

Для педагога і психолога ці слова є завжди актуальними, оскільки, психолог чи педагог який не знає духовного світу людини, її інтелектуальних і психологічних можливостей – не просто педагогічний пасив, а небезпечний руйнівник, який своїми непередуманими діями (чи бездіяльністю) може звести нанівець працю цілого колективу.

Не випадково Януш Корчак нагадував, що педагог повинен піднятися до духовного світу дитини, а не опуститися до нього. Ми наводимо для прикладу ці слова великого польського гуманіста, оскільки часом серед соціальних педагогів, а то і серед студентів, простежується така тривожна тенденція: «мовляв, навіщо мені тягнутись до чогось нового і передового, я ж працюю тільки із «соціальним дном», а для нього моїх знань вистачить».

Ні, на щастя, це не так, бо виражено оцінюючи учнівський контингент спеціальних шкіл-інтернатів різного типу, корекційні педагоги і психологи в передусім повинні відзначити його різноманітність. Реакція наших вихованців на оточуючий світ буде багато в чому подібна на реакцію всіх інших людей. А саме, – хоч і буде своєрідною, але і по-своєму точною.

Особливо доречним тут буде згадати, що виховання – це не усунення недоліків, а зміцнення всього позитивного. Тому вся педагогічна робота повинна бути спрямована на

стимуляцію у вихованця енергії його думки, оптимістичної впевненості в своїх силах, почуття власної гідності. Психологи та інші фахівці повинні прищепити людям, з якими вони працюють, розуміння того, що людина – трудівник у сфері думки.

Кожен із нас, педагогів і психологів повинен пам'ятати про філософську цінність особистості, про її неповторну індивідуальність.

Педагогіка розглядає виховання як двосторонній процес діяльності педагога і вихованця. Вихованець – активний творчий учасник всієї діяльності, спрямованої на її духовний і фізичний розвиток. В.О. Сухомлинський неодноразово говорив про необхідність вчити людину *самовихованню*, що найбільш повно буде сприяти саморозвитку особистості.

В основі виховання, як і кожного іншого соціального явища лежать певні закономірності. Наші вищенаведені попередні роздуми з цієї проблеми свідчать про значну методологічну складність проблеми вивчення, розвитку закономірностей виховного процесу.

Аналізуючи творчий доробок провідних фахівців в галузі виховання (Ю.К. Бабанський, І.Д. Бех, В.М. Галузинський, М.Б. Євтух, В.М. Синьов та ін.) потрібно зазначити, що сучасна педагогічна наука містить ґрунтовні оригінальні підходи до вивчення проблеми виявлення закономірностей у вихованні людини [1; 4; 5; 10 та ін.].

Саме поняття «загальні закономірності» включає в себе наявність зв'язку між найбільш важливими компонентами певного виховного процесу (цілі і завдання, зміст, організація діяльності вихованця, результат виховання). Поняття «часткова закономірність» визначає зв'язок між окремими компонентами системи.

Виховний процес є домінуючою частиною всього педагогічного процесу, тому він підпорядковується загальними педагогічним закономірностям, що базуються на ще більш всеохоплюючих філософських закономірностях – *розвитку та формуванні*.

Отже, виховний простір навчального закладу ми розглядаємо з точки зору фактора особистісного зростання, що має місце в безпечному підтримуючому оточенні, яке, у свою чергу, створюється фасилітаторами (вчителями, вихователями та іншими дорослими). Ці люди є справжніми, теплими, емпатичними, відкритими, чесними, турботливими. Саме це створює особливу атмосферу виховного простору школи, формує почуття приналежності до спільноти дорослих і однолітків, сприяє конструктивній самозміні людей, гармонізації особистості як педагога, так і дитини, які є суб'єктами корекційно-виховної

діяльності у спеціальному навчальному закладі. Врахування означених методологічних орієнтирів сприятиме більшій виваженості в процесі підготовки сучасних дефектологічних кадрів загалом і вихователів спеціальних шкіл-інтернатів, зокрема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання / Іван Дмитрович Бех. – К.: ІЗМН МО України, 1998. – 203 с.
2. Боришевський М.Й. Проблеми гуманізації виховного процесу: соціально-психологічний аспект / М.Й. Боришевський // Інформ. бюлетень АПН України, 1993. – № 3 – 4. – С. 3–10.
3. Гусинский Э.Н. Введение в философию образования / Э.Н. Гусинский, Ю.И. Турчанинова. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – 200 с.
4. Киричук О.В. Основні принципи і структура організації виховного процесу в школі / О.В. Киричук // Рідна школа. – 1991. – № 12. – С. 3–11.
5. Киричук О.В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України / О.В. Киричук // Рідна школа. – 1991. – №5. – С. 3–10.
6. Орлов А.Б. Человекоцентрированный подход в психологии, психотерапии, образовании и политике (к 100-летию со дня рождения К. Роджерса) / А.Б. Орлов // Вопросы психологии. – 2002. – №2. – 272 с.
7. Роджерс К. Свобода учиться / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.
8. Сухомлинский В.А. О воспитании / В.А. Сухомлинский. – М.: Политическая литература, 1982 – 270 с.
9. Сухомлинський В.О. Виховання без покарань / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5 т. – К.: Вища школа, 1980. – С. 343–347.
10. Синьов В.М. Основи теорії виховання: навч. посіб. / В.М. Синьов, О.І. Пометун, В.І. Кривуша, М.О. Супрун / [за ред. В.М. Синьова]. – К.: РВВ КІВС, 2000. – 140 с.
11. Яцюк В.Я. Виховання традицій / В.Я. Яцюк // Рад. школа, 1990. – №12. – С. 32–34.
12. Rogers C. Freedom to learn for the 80's / C. Rogers. – Columbus, Ohio, 1983. – 130 p.

УДК 53(07)

ОСНОВИ РЕСУРСНО-ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПІДХОДУ В ПРАЦЯХ ВАСИЛЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА СУХОМЛИНСЬКОГО

Людмила СУХОВІРСЬКА (Кіровоград)

У статті розглядаються основи ресурсно-диференційованого підходу в працях видатного педагога В.О. Сухомлинського. Виділяються фундаментальні принципи ресурсно-диференційованого підходу до навчання й виховання.

Ключові слова: ресурсний підхід, диференційований підхід, освітній процес, синергетика, синергетичний підхід.

В статье рассматриваются основы ресурсно-дифференцированного подхода в трудах выдающегося педагога В.А. Сухомлинского. Выделяются фундаментальные принципы ресурсно-дифференцированного подхода к учебе и воспитанию.

Ключевые слова: ресурсный подход, дифференцированный подход, образовательный процесс, синергетика, синергетический подход.

Постановка проблеми. У сучасних умовах завдання освіти – підготувати обдаровану молодь до неперервної освіти, самоосвіти, сформувати навички і вміння самостійно здобувати знання, вміло і швидко орієнтуватися в потоці наукової інформації. Велика роль у цьому процесі належить вчителю, адже школа й учителі повинні формувати особистість відповідно до вимог сьогодення. Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється.

Щоб досягти найкращих результатів у навчанні за найменших витрат часу і зусиль необхідно оптимізувати процес навчання. Це має відбуватися водночас з інтенсифікацією процесу навчання. Йдеться про таку його організацію, за якої збільшується працездатність учнів і вчителів, підвищується продуктивність їх праці, зростають пізнавальна самостійність, ініціатива, творча активність, самоорганізація.

Досягненню найкращих результатів у навчанні сприяють такі методологічні підходи до навчального процесу: гуманізація, аксіологічний, диференційований, ресурсний, системний, синергетичний, компетентнісний підхід.

Сучасна педагогічна практика потребує вчителя, зорієнтованого на всебічний і гармонійний розвиток кожного учня, здатного у процесі педагогічної діяльності максимально реалізувати здібності і можливості дітей різного віку засобами власних особистісних ресурсів.

Ресурсний підхід орієнтує навчання на пошуки і розвиток потенційних можливостей учнів. Ресурс є сукупністю об'єктивних умов і засобів реалізації потенційних можливостей суб'єкта. Ними є зовнішні (засоби, умови оточуючого середовища) і внутрішні (індивідуальні) ресурси особистості. Навчання повинно бути комфортним, не шкодити здоров'ю, забезпечувати оптимальну динаміку працездатності, добре самопочуття. Виявлення індивідуальних ресурсів кожного учня,